

Wstęp

Spośród ponad 250 gatunków ptaków lęgowych w Polsce, ponad 140 gniazduje na terenach leśnych. W tej licznej grupie są zarówno ptaki występujące poza lasami, w innych typach środowisk (np. zadrzewienia, parki, ogrody), jak również żyjące wyłącznie w lasach wyspecjalizowane gatunki o sprecyzowanych, wąskich wymaganiach środowiskowych. Grupę leśnych specjalistów tworzy ok. 30 gatunków, m.in. dzięcioł biało grzybiety i trójpalczasty, muchołówka mała i białoszyja, sóweczka, włośchatka i głuszec. Krajowe populacje większości gatunków zasiedlających szerokie spektrum środowisk leśnych wykazują w ostatniej dekadzie wzrost liczebności, co wyraźnie dokumentują wyniki Monitoringu Pospolitych Ptaków Lęgowych. Zróżnicowane są trendy liczebności leśnych specjalistów. Wzrost liczebności wykazują sowy, spadek – duże kuraki leśne. Gospodarka leśna wpływa bezpośrednio oraz pośrednio na kształtowanie siedlisk ptaków. Warunkuje także rozmieszczenie i wielkość płatów odpowiednich środowisk. Wymogi ochrony siedlisk gatunków wymienionych w załączniku I Dyrektywy Ptasiej przynajmniej częściowo kolidują z dotychczasową praktyką gospodarczą w Lasach Państwowych. Wprowadzenie ochrony strefowej wokół gniazd kilkunastu gatunków ptaków, a także tworzenie specjalnych obszarów ochrony ptaków w sieci Natura 2000 i przygotowanie planów ochrony lub planów zadań ochronnych spowodowało lub będzie powodować szereg komplikacji w zakresie realizacji niektórych zadań gospodarczych na terenie obszarów zarządzanych przez Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe.

Tematem VII Konferencji z cyklu „Aktywne metody ochrony przyrody w zrównoważonym leśnictwie”, która odbyła się w dniach 30-31 marca 2011 r. w Rogowie, było „Zarządzanie ekosystemami leśnymi a zachowanie populacji ptaków leśnych”. Konferencja organizowana w 2011 r. ogłoszonym przez ONZ Międzynarodowym Rokiem Lasów, poświęcona była szeroko ujętej problematyce dotyczącej wzajemnych relacji pomiędzy realizacją działań gospodarczych w lasach, potrzebami i wymogami ochrony zagrożonych gatunków – głównie ptaków, oraz nową sytuacją związaną z tworzeniem sieci Natura 2000 na terenach leśnych. Niniejszy tom Studiów i Materiałów Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej w Rogowie zawiera artykuły dotyczące przede wszystkim tych zagadnień. Główne tematy wystąpień dotyczyły funkcjonowania stref ochronnych rzadkich gatunków ptaków w Lasach Państwowych, wpływu różnych aspektów gospodarki leśnej na populacje ptaków, roli obszarów leśnych Natura 2000 w ochronie ptaków oraz ochrony siedlisk ptaków i przygotowania planów zadań ochronnych dla obszarów Natura 2000.

Po 28 latach od wprowadzenia ochrony strefowej (rozporządzeniem ministra środowiska z dnia 30 grudnia 1983 r.) konferencja była dobrą okazją do podsumowania efektów tej formy ochrony, której niektóre aspekty, m.in. koszty, wpływ na trwałość lasu, utrudnienia w realizacji planowanych działań gospodarczych, wciąż wzbudzają emocje i generują rzeczywiste problemy. Podsumowania i analizy na ten temat prezentowali przedstawiciele Lasów Państwowych, naukowców, regionalnych dyrekcji ochrony przyrody oraz parków narodowych. Jak można oczekiwać, przedstawiciele instytucji i organizacji ochrony przyrody widzą głównie pozytywne aspekty ochrony strefowej, leśnicy zaś zwracają uwagę na problemy organizacyjne, koszty i efektywność. Pracownicy Lasów Państwowych podnosili dokuczliwy dla nich problem likwidacji niezasiedlanych stref, z kolei przyrodnicy, analizując zasiedlanie gniazd przez bociana czarnego wykazywali, że dla ochrony tego gatunku warto utrzymywać strefy niezasiedlane nawet przez wiele lat. Wymiernym efektem ochrony strefowej są wzrostowe trendy liczebności (lub co najmniej stabilizacja) niemal wszystkich gatunków szponiastych (z wyjątkiem rybołowa), bociana czarnego oraz puchacza. Obiektywnie trzeba jednak przyznać, że korzystny stan

populacji gatunków strefowych wynika nie tylko z ochrony ich miejsc gniazdowych, ale także zależy od innych czynników. Ochrona strefowa nie daje oczekiwanych rezultatów w przypadku kuraków leśnych: głuszca i cietrzewia. W naszych lasach podejmowanych jest jednak coraz więcej działań dla ochrony kuraków, a także poświęconych im badań naukowych i realizowanego monitoringu liczebności. Doskonalone są metody hodowli w celu restytucji i wsiedlania oraz ochrona siedlisk. Szczególnie cenna przy wsiedlaniu kuraków okazuje się nowa metoda hodowli „born to be free”, opracowana i stosowana właśnie w Polsce. Okazuje się, że głuszcom i cietrzewiom sprzyjają nie tylko leśnicy i naukowcy, ale także duże drapieżniki: wilk i ryś. Zalecenia Zasad Hodowli Lasu i planu urządzania nie muszą być sprzeczne z wymaganiami ekologicznymi głuszca, którego duża część krajowej populacji żyje na terenie lasów gospodarczych.

Efektem utworzenia sieci Natura 2000 jest objęcie tą formą ochrony blisko 40% powierzchni zarządzanej przez Lasy Państwowe. Pilna jest konieczność przygotowania planów ochrony lub planów zadań ochronnych dla specjalnych obszarów ochrony ptaków Natura 2000. Brak (lub przynajmniej niedostatek) krajowych specjalistów mających doświadczenia w tej dziedzinie, nieprecyzyjne uregulowania prawne, zbyt niskie nakłady finansowe oraz sprzeczności zapisów ustawy o lasach i ustawy o ochronie przyrody budzi uzasadniony niepokój wśród leśników, naukowców, organizacji pozarządowych oraz przedstawicieli instytucji zajmujących się ochroną przyrody. Przygotowanie planów ochrony lub planów zadań ochronnych dla obszarów ochrony ptaków w sieci Natura 2000 jest zadaniem pilnym. Jednym z elementów tych planów jest stan oceny siedlisk gatunków ptaków, uznanych za przedmioty ochrony w poszczególnych obszarach. Ocena stanu siedlisk powinna być przygotowana w oparciu o analizę konkretnych wymagań siedliskowych gatunków ptaków. Okazuje się jednak, że nawet specjaliści nie zawsze są w stanie jednoznacznie dokładnie określić preferencje siedliskowe niektórych ptaków. Sytuacja taka będzie rodzicie problemy zarówno na etapie tworzenia planów zadań ochronnych, jak również podczas ich realizacji.

W ostatnich latach coraz więcej zbieranych obserwacji terenowych o ptakach opracowywane jest przy zastosowaniu nowoczesnych metod analiz ekologicznych, dając możliwości szerokiego wnioskowania dotyczącego rozmieszczenia i perspektyw rozwoju populacji ptaków oraz projektowania działań ochronnych na podstawach naukowych. Mapowanie predyktywne zostało zastosowane do opracowania danych dotyczących rzadkich gatunków dzięciołów (trójpalczastego, biało-grzbiatego oraz średniego). Metoda ta może i powinna znaleźć szerokie zastosowanie w planach zadań ochronnych dla obszarów Natura 2000 przy ocenie perspektyw zachowania siedlisk ptaków, szczególnie gatunków wyspecjalizowanych środowiskowo.

Szereg badań potwierdza tezę, że najcenniejsze przyrodniczo zbiorowiska leśne, czyli najbogatsze w gatunki (nie tylko ptaków) są starodrzewy, zwłaszcza zawierające duże ilości martwego drewna. Ich powierzchnia w lasach ulega redukcji, m.in. na skutek tendencji do obniżania wieku rębności. Działania gospodarcze w lasach nie muszą jednak wpływać negatywnie na populacje ptaków leśnych. Niektóre z nich, na przykład rębnie gniazdowe, poprzez urozmaicenie siedlisk wpływają na wyższe bogactwo gatunkowe ptaków. Rębnia zupełna jest czynnikiem warunkującym wysoką liczebność lerki, gatunku z załącznika I Dyrektyw Ptasiej. Z realizowanego w Polsce od 2000 roku Monitoringu Pospolitych Ptaków Lęgowych wynika, że rozpowszechnione w lasach gatunki ptaków (m.in. sosnówka, czubatka, rudzik, mysikrólik, dzięcioł duży) wykazują silny trend wzrostowy liczebności. Gospodarka leśna nie jest więc czynnikiem wpływającym negatywnie na ich populacje. Problemem w drzewostanach gospodarczych jest zachowanie siedlisk gatunków wyspecjalizowanych, związanych z martwym i zamierającym lasem, np. dzięciołów. Wzrost liczebności wielu gatunków obserwowany jest zwłaszcza

na terenach wytypowanych wcześniej jako obszary specjalnej ochrony ptaków. Trendy wzrostu liczebności są tam wyraźniejsze, niż poza obszarami Natura 2000, choć po upływie zaledwie kilku lat od powołania tych obszarów trudno to wyjaśnić efektami działań ochronnych, gdyż na razie ochrona została wdrożona jedynie na niewielką skalę. Spektakularnym przykładem wzrostu liczebności jest bielik, który zaczyna się gnieździć nawet w rejonach niemalże bezleśnych, o ile ma zapewniony dostęp do bogatego żerowiska, jakim są np. stawy rybne. Zmiany wybiórczości siedliskowej i sposobu żerowania bielika są m.in. efektem zmian w zachowaniu ptaków, dotyczącym ich znacznie mniejszej płochliwości oraz większej tolerancji na obecność człowieka. Nadmiar ptaków może się okazać szkodliwy dla zbiorowisk leśnych, co wykazały badania roślinności i fauny glebowej na noclegowisku gawronów w rezerwacie „Las Bielański”. Z kolei przemiany zespołów roślinnych wpływają na zanik rzadkich gatunków ptaków.

Zebrane w niniejszym tomie artykuły prezentują różne punkty podejścia do spraw związanych z ochroną ptaków na terenach leśnych i realizacją gospodarki leśnej. Wyznaczają także pola przyszłej współpracy, a także potencjalnych konfliktów pomiędzy leśnikami z jednej strony, a służbami ochrony przyrody i ornitologami z drugiej. Mam nadzieję, że lektura zawartych tu artykułów przyczyni się do rozwoju współpracy różnych środowisk i do ograniczenia przyszłych konfliktów, z korzyścią dla ekosystemów leśnych i żyjących w nich ptaków.

Dorota Zawadzka